

Olvasóink kérésének teszünk eleget, amikor két oldalról is megvilágítva helyet adunk a sumérkérdésnek. A vitatott magyar nyelvi vonatkozások Szócs István esszéjében vetődnek fel, ha nem is abban a végletes formában, melyet nyelvészeink — így Szabó T. Attila professzor egyik kolozsvári szabadegyetemi előadásában — már tudományosan megcáfoltak, de esetleges feltételezéseket nyitva ősnyelvészeti összehasonlító lehetőségek felé. S a történeti tények kedvéért kérésünkre Bodor András történész-professzor a tudományosan elismert adatokat foglalja össze a sumérokról, akiknek a romániai vonatkozásaira különben Nicolae Vlassa, a tatárlaki sumér feliratos táblák felfedezője, nemrég hívta fel a figyelmet.

Sumér és Szemere

1. A *sumérológia* — tudomány, amely nagyjából az idősámításunk előtti V—II. évezred Mezopotámiájának lakóival, a „sumér“-okkal foglalkozik, akik magukat „kengar“-oknak, vagy „saggu“-knak hívták; részben elválaszthatatlan az akkád nyelv és kultúra tanulmányozásától.

A *sumérisztika* pedig — feltevés, amely a magyar és sumér nyelv kétségtelenül kimutatható hasonló elemei alapján a magyar nyelvet a sumér rokonának, esetleg leszármazottjának, vele azonos nyelvnek vagy — legszélsőségesebb esetben: a sumér nyelv ősenek tartja. Ezt a gondolatot először — persze nem ilyen kifejezetten — a sumér nyelv első azonosítói, különösen Oppert, majd Sayce és Lenormant vetették fel; Somogyi Ede újságírói színvonalú népszerűsítése folytán került a köztudatba e század elején, majd Varga Zsigmond művelődéstörténész négy évtizedes munkásságának eredményeként eljutott addig a fokig, hogy a sumér nyelvnek az uráli, valamint az altaji nyelvcsaláddal való rokonsága bizonyítottnak vehető, különösen azáltal, hogy Varga a nyelvi bizonyítékok mellett művelődéstörténeti, etnológiai és logikai bizonyítékokat is felhoz. A *Magyar Nyelvőr* című folyóiratban 1915-ben Zolnai Gyula még szédelgőnek, tudatlannak, zavarosnak bélyegzi Vargát; ugyanabban a folyóiratban 1970-ben Papp László, aki a Nyugaton élő sumérisztákat bírálja, Varga páratlan alaposágát, olvasottságát méltatja.

A sumérisztika feltevés hívei tudományos szempontból is a legkülönbözőbb rendűek és rangúak, munkásságuk ebben a pillanatban áttekinthetetlen. Nyelvészeti kutatásaikban főleg Deimel alapvető *Sumerisches Lexicon*-jának szóanyagára támaszkodnak. A sumériszták között eddig legnagyobb tekintélynek örvendő Bobula Ida mintegy 1000 magyar és sumér szó kapcsolatát vallja, mások Deimel alapján még terjedelmesebb összehasonlító szótárakat állítottak össze. (Hadd jegyezzük meg: egyes felfogások szerint a görög és latin nyelvek közvetítése révén a mai európai nyelvek mindegyikében kimutatható 2—300 sumér eredetű szó!)

E nyelvészeti összehasonlításokkal itt semmiképpen sem akarunk vitába szállani. Nem követhetjük azt a módszert, amely 1000 szóelemzés közül kiragadja a 3 legvalószínűtlenebbnek látszót, és hozzáteszi: „a többi 997 is csak ilyen.“ Szerintünk egy összehasonlító szótárra csak egy ellen-szótárral lehet válaszolni, s nem szellemeskedő cikkecskékből. Véleményünk szerint nemcsak két nyelv rokonságának a bizonyításához, hanem e rokonság tagadásához is szükséges ismerni — mind a két nyelvet! A sumér—magyar nyelvösszehasonlításnak még nagy nehézsége, hogy nem tisztázott a sumér nyelv írott alakjainak és a kiejtésnek a viszonya. Igen valószínű, hogy az ékírás a szavaknak csak hangtani vázát közli, s ennek tulajdonítható az olyan jelenség, hogy némely sumér szónak hetvenféle jelentését is megállapították. Feltehetően, ha egyféleképpen is írták, sokféleképpen ejtették, a magánhangzók magasságának és a mássalhangzók keménységének foka szerint. S

az is elképzelhető, hogy olykor csak a szó elejét jegyezték fel, különben szinte megmagyarázhatatlan volna az a jelenség, hogy néha egy-egy sumér és akkád szó közösen adja ki a magyar szó alakját. Például: a „bódult“, „szédült“ jelentésű szó sumér nyelven *bad*, akkádul *adaru*; vagyis *badadaru* — felelne meg „badar“ szavunk eredetének. Ugyanígy: sumér *ka*, akkád *pu*, mindkettő jelentése: *kapu*. Nem szűkölködik tehát még fantasztikus meglepetésekben ez az összehasonlítás. (Ha már említettük a sumér *bad* szót, amely romlottat és hasonlókat jelent, tegyük hozzá, hogy ez a bad tő kimutatható *bet*-eg, *büd*-ös, *puđ*-vás, *bad*-ar, *bód*-ul, *bágy*-ad, *elpat*-kol szavainkban.)

A *sumérkodás* pedig nem más, mint az a felületes és nemegyszer nacionalista színezetű képzelgés, amely onnan ered, hogy valaki hallott valamit harangozni a sumér nyelvről, s ennek alapján mindenféle fellengzős fejtegetésekbe bocsátkozik. Ez a sumérkodás különösen elterjedt egyes Nyugaton élőknel, akik egy neoneacionalista ideológiát próbálnak összekovácsolni a suméristák kutatásaiból — és ilyenformán sokszor kompromittálják a kérdés tudományos háttérét is annak szemében, aki erről a dologról csak tőlük hallott először. Ezekről el kell határolnunk magunkat.

Amint ez minden tudományos újdonság körül szinte elkerülhetetlen: a félművelt elemek rácsapnak, divatot, hóbortot csinálnak az újdonságból, s az élelmések kiaknázzák saját értéktelen áruikhoz címkéül. Eppen ezért kell valóban komolyan, tárgyilagosan és előítéletmentesen foglalkozni e kérdéssel, s ezért kell a sumérológia tudományos eredményeit népszerűsíteni, hogy a sumérkodók alól kihúzzuk a talajt. Sajnos, azok, akik a sumérológia eredményeivel szemben a merő tagadás vagy tudomásul-nem-vevés álláspontjára helyezkednek, ahelyett, hogy objektíven mérlegelnék a tényeket, a sumérkodók malmára hajtják a vizet. Hiszen az ma már kizárt dolog, hogy a nemzetközileg oly roppant irodalommal rendelkező sumérológia-népszerűsítés anyagaival ne kerüljön kapcsolatba a mi olvasónk is, és ennek során a sumér művelődés, nyelv egyes elemei eljutnak hozzá, s miután akadémista nyelvészetünk részéről magyarázatot nem kap rá, kénytelen saját maga a magyarázattal megpróbálkozni.

Az akadémikus irányzatok azonban fogantatásuk óta az összehasonlító nyelvészet Max Müller kidolgozta dogmáit képviselik, amelyek az egyes nyelveket „fejlődési fokozatok“ szerint állították sor- és értékrendbe, s amelyek az árja és sémi „kultúrfölény“ elméleteknek talajt adtak. Ezek nehezen akarják tudomásul venni, hogy egy *nem árja* és *nem is sémi* nyelv hordozói „magas kultúrában“ éltek, aminek nem minden elemét tőlük kölcsönözték. Ugyanígy, az uráli és altaji nyelv szókincséről is azt bizonyítják, hogy azok nemcsak hogy mind kölcsönzések, amennyiben „kultúrszavakról“ van szó, de közvetítőül is csak árja népek nevezhetők meg. Ez az elmélet, amely a történet- és nyelvtudományban egyaránt egyik legfőbb megalapítója August Ludwig von Schlözer német polgári nacionalista történész — a finnugrizmus egyik szorgalmazója! —, csak olyan tényekkel nem számolt, mint például a sok ezer éves kínai kultúra. Schlözer eszméinek legfőbb ágense, Hunfalvy Pál, amikor megindultak Rawlinson és Oppert sumérológiai kutatásai, kerekén kimondta (1855-ben): „Márpedig Mezopotámiában az emberi műveltség bölcsőjét ringatták és akörül másnak, mint árjának vagy séminek nincs mit keresnie.“

Abban a pillanatban, amikor bebizonyosodik, hogy a sumér nyelvből nemcsak árja vagy sémi közvetítéssel kerültek át szavak mai nyelvekbe, a Müller-féle nyelvcsaládok rangsorának elmélete s mindaz a sok művelődéstörténeti koncepció, ami hozzáfűződik, végleg összeomlik. Ezért érthető, hogy a sumérológia vagy a sumérizmus iránt érdeklődőket a „katedra-tudományosság“ egyes képviselői azonnal sumérkodónak minősítik s ezzel megteremtik a dologban az elfogultság és előítéletek káros légkörét. Ez ellen küzdeni marxista-humanista szemléletünknek elsőrendű feladata.

2. Az akadémikus származásemelvények szerint a magyarság őshazája jelenlegi lakóhelyétől északkeleti irányban, valahol a Volga-könyök táján felül keresendő. A szovjet régészeti kutatások azonban ezt az állítást nem igazolták. A régészeti feltárások fényében ugyancsak hamisnak bizonyult az a kép is, amelyet az ugor népek őseiről alakított ki a nyelvészet, kezdetleges kőkorszakbeli szinten élőnek állítva be ezeket, még a történelmi korokban is. A valóságban fejlett lovas-állattenyésztő civilizációban éltek!

Az akadémikus irányzat részéről megmagyarázatlanul hagyott nyelvészeti-történelmi tények számtalan excentrikus elméletet hoztak létre, melyek az őshazát

Belső-Ázsiában, a Távols-Keleten, Amerikában vagy elsüllyedt kontinenseken keresik (Atlantisz, Mu). Ezek az elméletek megmagyarázatlan tényeken alapuló kiindulópontjaikon túl azonban semmiféle objektív, tudományos bizonyítékot „beszerezni”, felmutatni eddig még nem tudtak.

Az akadémikus és excentrikus nézetek ellentmondásaiból született meg az „ultracentrikusok” felfogása, elsősorban intuitív és spekulatív alapon. Ezek szerint a nagytömegű bevándorlás és az „őshaza” bizonyítékainak a hiánya arra vall, hogy a magyar lakosság zömének őshazája nagyjából — éppen a mai Magyarország területére esik, különösen a Kisalföld (Győr—Moson) és a Tisza—Sajó—Zagyva tájaira. Ez az elmélet először Vámbéry Árminnál nyer alakot, aki szerint az ún. Árpádi-réteg csak kis számú török harcos csoportja volt, amely beolvadt az említett területeken talált finnugor és avar eredetű lakosságba, s így alakult ki a mai magyarság.

E nézet hívei gyakran hivatkoznak Anonymusra, III. Béla jegyzőjére, aki a honfoglalás leírása során mindazonok a területeken, ahol ma is más nemzetiségűek élnek, ezek nemzetiségét gondosan felelegeti; ott viszont, ahol a magyar etnikai tömb mai középpontja található, csak „a föld népéről” beszél, a nemzetiség meg nem különböztetésével.

A Duna—Tisza völgyi őshaza elméletének eddig legmerészebb (intuitív néprajzi, etnológiai és nyelvelméleti) alapon történő kifejtésére a jugoszláviai Magyar Adorján vállalkozott Marjalaki nyomán, Vámbéryval polemizálva.

3. Volt azonban még egy „klasszikus” származáselmélet: az ún. szittyahagyomány, amely az egész középkoron át, a múlt század utolsó negyedéig, hivatalosnak számított. Ez az őshazát általában a Kaukázustól északra, a Don folyóig terjedő vidéken vélte kereshetni, de a XVIII. század közepén Desericius, a kiváló történész, már a mai Mezopotámia vidékére teszi. A szkíta-hagyomány legvégsőkig elmenő filológus kutatói aztán az őshazát Etiópiában, Kelet-Afrikában határozzák meg, mint Horvát István.

Lényegében tehát a szkíta származáselmélet hívei az őshazát ugyanabban az irányban keresik, mint a suméristák: délkeleten, azaz az ún. Termékeny Félhold övezetben. Ez a kapcsolatteremtés a sumérok és a szkíták között nem önkényes és nem véletlenszerű. A sumér nyelv első felfedezői, Oppert, Rawlinson s mások, a nem sémi és nem óperza, tehát nem árja nyelvű feliratokat urálinak, „szkithá”-nak, „méd-szkithá”-nak nevezik, s *kezdetlől fogva* hangsúlyozzák ezek nyelvének hasonlóságát a finn-magyarral és török-tatárral. Ehhez persze bizonyos filológiai értesültségek is hozzájárultak. Ókeresztény szerzők tudnak egy „Babilon előtti” világtörténetéről, amit ők *Szkütizmosznak* neveznek. A késő császárság korabeli történetíró, Justinus, aki Trogus Pompeius elveszett világtörténelmének egy kivonatát ránk hagyta, tudósít az egyptomiak és a szkíták vetélkedéséről, amelynek eredménye szerint a szkíták volnának a föld legrégebbi kialakult népe. Ilyenformán teljesen kézenfekvő volt, hogy a „legrégeb” felfedezett civilizációt — ezzel az adatokkal egyeztetve — a szkítákkal hozták összefüggésbe.

A sumér-szkíta kapcsolatnak van még egy logikai érve is: a népek — amint Horvát István mondja — nem pottyannak az égből és nem nyeli el őket a föld nyomtalanul. A rejtélyesen feltűnő és eltűnő népeket a környékükön s a helyükön élőkkel és a hasonló jelentésű nevekkel mindig meg kell kísérelni azonosítani. Ilyenformán azonban a sumérok csak a szkíta világgal hozhatók összefüggésbe.

Van egy érdekes adalék itt: az ókor egyik ismert nagy szkíta népe Előázsia-ból a *szákák* népe. Ezek nevét Horvát István *ságoknak* olvassa ki. A sumérok azonban saját magukat költői szövegekben *saguknak* emlegetik, ami annyit jelentene, hogy fekete fejű (*Ság* = „fő”, mint ahogy a mi nyelvünkben is volt ilyen jelentése, *gu* pedig „fekete”). Csakhogy ez eléggé indokolatlan volna, hiszen olyan népek környezetében éltek, akik náluknál nem kevésbé lehettek fekete fejűek (az ósémi népek), s így nem különböztethették meg magukat. Horvát István a *Ság* szót a *fej-edelem*, azaz „király” szóval azonosítja, ezt őrizné a mai iráni *sah* szó is. A sumérokról tudjuk, hogy királyi uralom alatt éltek, városkirályságokban, s a szkítáknak is volt egy fontos törzsük, amelyet a görögök is *királyszkítának* neveztek. A kazár, hun (kun = kán = hon!) is mind azt jelenti, hogy „királyi”. Ez erős kapcsolatot teremt önmagában is a sumér és a szkíta népek között.

Eléggé vitatott a szkíta népek kiléte is. Az említett Schlözer szerint a „szkíta” fogalom végtelen, minden belefér, tehát semmit sem jelent. A szkíták között találni félreérthetetlenül mongoloid, de ógermán, ószláv és óiráni elemeket is. Az ezekre építő kizárólagos elméletek azonban nem figyelnek eléggé Hérodotosz megállapí-

tására: „A szkíták nagyon sokan vannak, de a tulajdonképpeni szkíták nagyon kevesen.“ A „tulajdonképpeni“ szkíták — azonosítatlan nép, a sumérok — azonosítatlan rokonságú nép. Ez a tény már önmagában is indokolja a kettő közötti kapcsolat kutatását, hiszen kevéssé valószínű, hogy a ma ismert népcsaládokon kívül több, teljesen eltérő típusú népcsalád is létezett volna.

A speciális magyar—szkíta hagyománynak van még egy nagy nehézsége. Ez ugyanis a nemesség *osztályszármazásának* a hagyománya, amely nem vonatkozatható az egész népre. A mi mai fogalmaink szerint ez már képtelenség, de a nemesség teljesen más származásúnak, más nemzetnek tartotta magát, mint a földműves nép. Ilyenformán a szkíta-hagyomány nemcsak a Habsburg-ellenes nemzeti romantikának, de a korlátolt nemesi osztályönzésnek is az ideológiája volt. E szkíta-hagyomány értelmében a szkíták ún. katona-nép voltak, bár Horvát István, a szkíta-hagyomány legnagyobb képviselője szerint is a tulajdonképpeni magyarság ősei a „szántó“, azaz gabonatermesztő szkíták. (A sumér szintén jellegzetesen földművelő nép, eredetileg.)

Ezeket az ellentmondásokat Horvát István úgy oldja fel, hogy a számtalan nevezet alatt előforduló „szkitha-népeket“ hét népre egyszerűsíti, amelyek élesen elkülönültek egymástól politikai és termelőforma szerint, de azonos, illetve egymással közeli rokonságban álló nyelveket beszélhettek. Ez lehetővé tette e különböző szkíta nemzetek kisebb-nagyobb csoportjainak állandóan változó kombinációját is azt is, hogy ugyanaz a nép mindig más és más nevezet alatt tűnjön fel. Végeredményben tehát az az ellenvetés, hogy a sumér az „civis“, azaz városlakó-paraszt nép, a szkíta pedig „lovás-harcos“, áthidalható; többek közt azzal is, hogy a szkíták között is ismerünk hivatásosan földművelő népet.

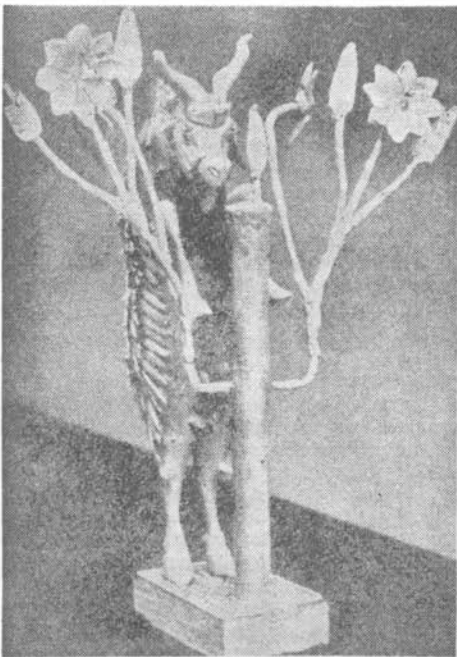
4. A XVI. századtól erre fele, amikor a reformációval megkezdődik a héber nyelv tanulmányozása, sorra bukkannak fel azok a nézetek, hogy a héber és a magyar nyelv között rokonság, illetve leszármazási viszony áll fenn. Persze, ennek volt általános eszmetörténeti előzménye is, amennyiben Hieronymus óta a középkori skolaszták közül sokan a hébert tartották az emberi ősnyelvnek, amelyből az összes többi származik. A magyar nyelv „levezetését“ a héberből megkönnyítette az, hogy kb. 300 olyan szavunk van, amely különböző héber szavakhoz hasonlít, elég szembetűnő módon. Persze, az akkori fogalmak szerint e hasonlóság csakis a leszármazás jegye lehetett. A gerendi, majd tordai és kolozsvári unitárius prédikátor Bogáti Fazekas Miklós, majd a világotató szótárszerkesztő, a Keplerrel is barátságot tartó Szenczi Molnár Albert, aztán Péchi Simon erdélyi kancellár az előfutárai a héber—magyar nyelv-hasonlításnak. Érdekes, hogy kezdettől fogva nemcsak nyelvészeti, hanem művelődéstörténeti és történefilozófiai érvekre is támaszkodnak. Érdemes egy pillanatra elidőznünk Decsi Jánosnál (teljes nevén Baranyai Czimor Decsi János), aki az 1590-es években Marosvásárhelyen tanár, egyébként első közmondásgyűjtőnk, Sallustius-fordító, s Erasmus népszerűsítője. Thelegdi János *Rudimentájához* (amely a rovásírással foglalkozik) 1598-ban írt latin nyelvű előszavában többek közt a következőket mondja:

„Midőn nekem a minap a scythia ábécét átnyújtottad és megkérdezted, méltónak tartanám-e hogy közzétedd, nemcsak ez ügyben kifejtett tiszteletreméltó törekvéseidet dicsértem, hanem azon munkálkodtam, hogy mihamar közrebocsásd és segítségedre is voltam ebben. Nem kételkedem nagyon, hogy sokak előtt kicsinyesnek és gyermekiesnek látszik az időt ezen betűk terjesztésével és tanulásával tölteni: én mégis teljesen ellenkező véleményen vagyok és a dolgot méltónak tartom arra, hogy ne csak a mi népünk, hanem a külföldi nemzetek is megismerhessék. Először is, mert ha bennünket minden egyéb okoskodás cserben hagyja, magukból ezekből az iratokból bizonyosan megállapíthatnók, hogy a magyar nép... azon kelet-ázsiai scythaktól származik... Mert miként a héberek, syrek, chaldok, arabok és törökök és a többi keleti népek — a görögök és rómaiak szokásával ellentétben — jobbról balra írnak, úgy a mi betűnk is hasonló módon íratnak. Kiviláglik ez nemcsak abból, hogy kiejtésünk, írásunk és szóhajtogatásunk módja közös a héberekével, hanem számtalan szavunk is van, melyeknek úgy a hébereknél, mint nálunk, azonos jelentése van...

... Dicsékedtek ugyan a görögök, hogy ők tudom is hány betűt Phöniciából hoztak magukkal, másokat azonban a darvak repülésének megfigyeléséből eszeltek ki és sorolták azon rendbe, melyben most láthatók. Innen

van, hogy nem átalják maguknak tulajdonítani a bölcsélet és minden tudomány és régiség föltalálását. Pedig már a mi betűnk is bőven megcáfolják meséiket és biztos adatokkal bizonyítják azt, hogy egyrészt az ázsiai schythák náluk régebbiek, másrészt... hogy a régi bölcsészet a héberektől az ázsiai népekhez és csak ezektől került végre a görögökhöz."

A szkíta-hagyomány és a héber nyelvrokonság közötti történelmi hézagot majd Otrókosi Főrís Ferenc hidalja át 1692-ben megjelent *Origines Hungaricae...* című művében. Főrís rendkívüli hányatot, démonikus egyéniségű figura; tanult és tanított — Utrechtben, Oxfordban, Amsterdamban, Rómában is: élete tele van elképesztő fordulatokkal; hol halálraítelt fogoly és gályarab protestáns prédikátorsága miatt, hol katolikus teológiai tanár; itt csak annyit jegyezzünk meg meg, hogy az 1660-as évek elején a szatmári iskolában is tanít. Megkísérli rendszerezni a héber—magyar nyelvrokonság tényeit, majd a Földközi-tenger és a Fekete-tenger vidékének regén, helynevein keresztül megteremteni a szkíta, pontosabban a hun—avar—magyar és közel-keleti világ közötti történelmi kapcsolatot. Ő az első igazi „déli-bábos". Az ókor sok földrajzi és személyi nevének ő próbál meg először magyar értelmezést, kiolvasást adni, s megfejtései között nem egy olyan van, amit a későbbi pontatlan, felületes „tudós"-közvélemény Horvát Istvánnak tulajdonít. Leghírhedtebb — és egyben legköltőibb — a *Pontus Euxinus* megfejtése: *Pontyos Égszínű* tó. Ingadozik például azon, hogy a *Kaukázus* nevét *Kakasos*-nak, vagy *Havókás*-nak értelmezze, végül is *Kokós*-ként fejt meg, miután ijesztő hegyiség s a *Kokó* a régi magyar nyelvben afféle mumust, rossz szellemet jelent.

Cserjében legelő kos szobra

Ennek ellenére mégsem olyan naiv, ahogy egyes kritikusai, elsősorban Hunfalvy Pál beállítják. A latinon, görögön, héberén kívül a káldeai nyelvet is jól ismeri, valamint a német, angol, walesi, francia, olasz nyelvet is, filológiai ismeretei igen alaposak (a középkorra vonatkozó megállapításait Hunfalvy is kénytelen elismerni), s művének előszavában figyelmeztet azokra a sajátos szövegyezésekre, amelyek a magyar és több nyugat-európai nyelv között is fönnállanak. Mindenesetre ahhoz, hogy ilyen fantasztikusnak tűnő következtetésekre jusson, csak az kellett, hogy bizonyos tények között megpróbáljon összefüggést teremteni az *igen sok hiányzó láncszem ellenére* is. Meg kell azonban jegyeznünk, várható, hogy néhány évtized múlva a kibernetikával dolgozó nyelvtudomány ugyanilyen képtelen fantazmagóriáknak tartja majd nyelvészünk mai álláspontját.

Persze, ha kiragadunk Otrókosi Főrís állításai közül néhány, a *Pontyos Égszínűhöz* hasonló szófejtést, ezek komikusan hatnak, ám ha érvelésével is megismerkedünk, egy kissé már másképpen fest a dolog. Hunfalvy Pál bugykorékol például a nevetéstől, amikor előadja, hogy Otrókosi a görög *Alexander* nevet a magyar *Alak Sándor*-ból származtatja. Otrókocsinál utánaolvasva azonban, kiderül, hogy *alak* szavunk eredetileg szépet jelent, és szerinte az ó-sémi *Eloch* (Allah), azaz „Isten" szó származéka; a Sándor pedig a „küldeni" jelentésű *sadder* héber igéből jön. *Alak Sándor* tehát eredetileg így hangzott volna: *Allah Sadder*, azaz „Isteni küldött". Lehet, ez is merő tévedés, azonban mégis más színvonalon mozog, mint ahogy Hunfalvyék jellemezték.

A hébraikus iskolának a következő, s ma már nem nagyon ismert állomása Johann Gottfried Oertelnek 1719-ben írt, 1746-ban kiadott összehasonlító munkája;

de még az 1830-as években is jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben* olyan dolgozat, amely a magyar és a héber nyelv között bizonyos szerkezeti hasonlóságokra hívja föl a figyelmet (ezek azonban nem lényeges nyelvtani jelenségekre vonatkoznak).

Ennek ellenére azonban a délibábos irányzaton belül a hebraista irányzat háttérbe szorul, ahogy orientalistáink újabb keleti nyelvekkel ismerkednek meg.

Különbön a legutolsó idevágó mű, amely kezembe került, Katona István 1940-ben kiadott *O-héber gyökszavak a magyar nyelvben* című tanulmánya. Érdekes, hogy történeti áttekintésében Otrókocsi és Oertel nevét nem említi.

A XVIII. században aztán jön Beregszászi Nagy Pál, az erlangeni egyetem orientalista professzora és Kalmár György, a „fogalomírás“ első megtervezőinek egyike. Ők a tulajdonképpeni nagy „délibábosok“. Beregszászi az ó-perzsa, káld, török, arab nyelvekkel végez összehasonlításokat, és újabb meglepő szóhasonlóságokat fedez fel. A *tanul* szó *tan* gyökét például negyvenkét nyelvben mutatja ki, az óiráni *Zend* (tan) szótól a német *denken* (gondol) tövéig. Függetlenül azoktól a nem helytálló következtetésektől, amelyeket tanulmányaikból levontak, munkásságuk egy nagy X felé mutat, vagyis afelé, hogy az ókori Kelet nyelveiben van egy közös réteg, egy feltáratlan kultúra nyelve. Hat-hét évtized múlva Rawlinson, Oppert, Hincks, Sayce e nagy X-ben, mely az egész ókori világ művelődésére hatott, felfedezik a sumér nyelvet és kultúráját.

A romantikus történelemszemlélet két érdekes képviselőjének a munkássága azonban meg is haladja a még meg sem született sumérológiát. Thomas Ferdinand Szatmár megyei főorvos 1802—1806-ban írt könyvecskéjében az óegyiptomi-etiópiai nyelv, Hérodotosz, vallástörténeti nyomok s a középkori történelmünkéből ismert *kalizok* kiletének a kutatásából arra a megállapításra jut, hogy az egyiptomiak óetióp nyelvet beszélő rétege gyarmatot alapított a Fekete-tenger partján, annak keleti sarkában, Kolchisban, és itt, e gyarmatosok és a szkíták érintkezéséből jött létre a magyar nyelv. Mintegy kétszáz etióp—magyar szőgyezést mutat ki.

Horvát István azonban a földrajzi helynevek s más adatok alapján magát Etiópiát (Abesszíniát) teszi meg őshazának, ahonnan a szkíták ősei Egyiptomba húzódtak volna, s onnan szétszóródtak a Földközi-tenger és Nyugat-Ázsia tájaira. Noha érdeklődése elsősorban nem Mezopotámiára irányul, nem egy idevágó megjegyzése megelőzi a suméristákat, s tőle (azaz rajta keresztül Choreni Mozestól, egy örmény történetírótól) tudjuk, hogy az első sumérista I. Arsaces (Arszakh, Ország) partus király volt, aki a babiloni levéltárakban kutatta népe és más népek eredetét!

5. Egyes olvasóink talán fennakadnak azon, hogy Horvát Istvánt itt a tudományos tekintélyek között — még ha túlhaladott tudományos tekintélyek között is — emlegetjük. Jó néhány éve folyik munkásságának újraértékelése, nemrég megjelent a budapesti Tankönyvkiadónál is egy kiadatlan műve — de egyenesen fantasztikus, hogy még tudományos rangjukra adó személyek is őt csak *paródiák-ból ismerik*. Hunfalvy kivül ebben a legsúlyosabb vétek Zsirai Miklóst terheli, aki *Finnugor rokonságunk* című művében súlyosan valótlán dolgokat állít róla, s Otrókocsi típusú szőfejtéseket tulajdonít neki. (Többek közt azt, mintha Dariusz perzsa királyt Horvát szerint *Tarajosnak* hívták volna, hogy Jeruzsálemnek *Gerősöllyom* volna az igazi neve, Karthágó nem más, mint *Kard-hágó*, Dávid zsidó király pedig „székely eredetű“ lenne. Ebből egy szó sem igaz! Horvát Dariuszt görög-latinos végződés nélkül *Darának* emlegeti, Jeruzsálemről Hieronymus nyomán közli, hogy a héberek előtt *Solym*, Salom várának hívták, Karthágóról azt mondja, hogy annak egy részét Plutarkhosz *Macharea* néven említi; Dávid pedig nála a filiszteusoktól mai fogalmaink szerint „órgrófi“ címet kap, amit az ő szóhasználatában *Székely Nagynak* magyarit, miután a székely nála mindig *határör* jelentésű. Szerb Antal is félreérti, amikor nevet azon, hogy Tróját *Ilus*-várnak nevezi Horvát, holott közismert, hogy Trója építője valóban egy Ilus vagy Iulus nevű mondai hős.)

A valóság az, hogy a „délibábos“ történelemszemléletben, azaz nyelvészkedő alapon való történelmi fantazmagóriák költésében Dugonics András vezetett, a különben oly rokonszenves író; ezt azonban azért nem emlegetik, mert ő — az „északi rokonság“ fanatikusa! (Lásd *Etelka* című regényét.)

1849 után a Habsburg-reakció kíméletlenül üldözi, mocskolni kezdi a nemzeti romantikát, s ennek során Hunfalvy Pál, ez az ideológiai Bach-huszár gyökerében hamis képet fest Horvátékról egy 1854. december 11-én tartott akadémiai előadásában, amelyet az *Új Magyar Múzeum* következő évben közölt. Jellemző Hunfalvyra: a szomszéd népekkel szemben a magyarság nevében — de bécsi utasí-

tásra! — sovén, nemzetieskedő propagandát folytat, a pángermán sovinizmus felé azonban lefegyverző dogmákat terjeszt.

Horvát-ellenes rágalmainak legtanulságosabb mozzanata — sumér vonatkozásút Már két évtizeddel azelőtt Horvátot a *Tudományos Gyűjteményben* egyik kritikusa figyelmeztette, hogy egy babilonai „jász” férfira vonatkozó adatot félreértett, mert személynévről s nem népnévről van szó. Hunfalvy úgy tesz, mintha ezt ő vette volna észre — közben Horvát több ezer más adatához hozzá sem tud szólni! —, s mint már láttuk, általánosítva, az adott helytől függetlenül, kinyilatkoztatja, hogy Mezopotámia történelmében szkíta népeket keresni lehetetlen, mert az a kultúra bölcsője, amelyet pedig csakis árja és sémi népek ringattak. Persze, közben tud Oppert és Rawlinson kutatásairól, de azokkal gúnyolódik, és a szkeptikus várakozás álláspontjára helyezkedik. Később, noha világos előtte, hogy álláspontja tarthatatlan, mégsem teszi jóvá. Erre vonatkozólag rendkívül tanulságos Torma Zsófiához intézett levele. A nagy régészno, aki a múlt században a történelem előtti Dácia és Mezopotámia kulturális kapcsolatait feltárta, arra kéri Hunfalvyt, hogy eredményeit mutassa be. Hunfalvy jellemző cinizmusával így felel: „Éppen én?”

Hunfalvy sok évtizedes visszamaradást idézett elő a tudományosság érvényesülésében — éppen tudományosságnak kikiáltott reakciós dogmák nevében. (*Bábel tornya* című tanulmányától — 1857 — a kecske sem lakott jól, a káposzta sem maradt meg.)

6. A sumér-kérdés, mint ahogy erről az olvasó a folyóiratban más helyen is értesül, sok tekintetben nyitott még. Tisztázatlan, honnan vándoroltak be a sumérok Mezopotámiába, kik voltak a terület őslakói, s a bevándorlók hogyan viszonyultak hozzájuk?

Sok minden arra vall, hogy magas hegyek közül jöttek. Legrégőbbi időkre vonatkozó történelmi feljegyzéseik azt állítják, hogy „az özönvíz után a hegyi népek terjedtek el a földön”. Templomaik, a zikkuratok talán hegycsúcsokat utánoznak, s az biztos, hogy országot jelentő szavuk, *hurszág*, eredetileg hegységet jelent. Legrégőbbi írásukban az ország piktogramja egy hármas hegycsúcs. Am hol lehetett ez a hegyvidék? A két leginkább számításba jöhető hegység a Kaukázus és a Kelet-afrikai (abesszin) Fennsík (bár a sumér és a kínai nyelv bizonyos hasonlóságai miatt egyesek Belső-Ázsiára is következtetnek). Vannak aztán olyan felfogások, amelyek Torma Zsófia és napjainkban Nicolae Vlassa kutatásainak bizonyos eredményeire támaszkodva a Kárpátok vidékét tartják a sumérok őshazájának. Erre vallana a *Kárpát* szó is, amely suméruul vízgyűjtő edényt jelent (*Kar* = kör, lásd karéj, pat = a fazék s még annyi nyelv „vase” (vagys edény) szavának gyöke. A *Magura* szó, a Kárpátokban gyakori hegycsúcs-név, gyakran fordul elő sumér szövegben, hol *hegynek*, hol *nagy úrnak*, hol a *mag urának* értelmezik. A Szamos folyó neve egyezik Samás napisten nevével (Szamas ábrázolása egy szem; a *Szemes* szó kiejtése nyílt e-vel). Igen érdekes, hogy a kárpáti helynevek s az abesszíniek között mennyi a hasonló: Avas, Havas, Küküllő, Bedellő, Magura (Kikille, Bedelle, Magur, Mogur), Torda, Bákó és így tovább. Ez az utóbbi tény rendkívül összekuszálja az egész képet.

Mint említettük, már Thomas Ferdinánd majd kétszáz etióp—magyar szóhasonlóságot mutat ki: csakhogy különböző lényeges nyelvészeti érvek alapján a magyart az etiópból levezetni nem lehet. Ezzel összevág, hogy a már említett Magyar Adorján összehasonlította az Abesszíniában ma is beszélt *oromo* (galla) nyelvet a magyarral, s megállapította, hogy noha az is agglutináló, s még sok más hasonlósága van szókincsben és nyelvtanilag is, a magyar abból nem származtatható, legfennebb arról lehetne szó, hogy valaha délre vándorolt ősmagyar törzs rekedt meg az etiópiai hegyek közt.

Mindenesetre: az őstörténeti kutatásoknak tisztázni kell, hogy az utolsó nagy jégkorszak, majd az azt követő olvadás (Özönvíz!) nyomán milyen népvándorlások alakultak ki? Megállapított tény az, hogy a Szahara roppant területe valaha lakott volt. Ennek a kiszáradása éppolyan népmozgást indíthatott meg, mint az, amelyet a belső-ázsiai steppék kiszáradása okozott. Kik voltak a Szaharából kivándorolt népek?

Horvát István hiába harcolt az ellen a kezdetleges szemlélet ellen, amely a középkor és az ókor fiktív határán erős szakadékot képzel el, s a középkori népeket „fiataloknak” tekinti. Igenis, valószínű, hogy középkorban feltűnt népek és nyelvek régesrégén léteztek már. (Hadd említsem meg, hogy e télen érdekes vita folyt a *Sáptámina* című folyóiratban, amely egyesek részéről azzal a következte-

téssel zárult, hogy a román nyelv sem a római-latin, hanem a trák-pelazg, azaz palcolatin leszármazottja, gyakorlatilag tehát már Róma felépítése előtt is létezett!

El kell fogadnunk azt a feltevést, hogy már a kőkorszakban, tehát hét-nyolcezer évvel ezelőtt és még régebben is, léteztek egyesek a mai nyelvek közül, még-hozzá a maitól nem is oly nagyon különböző jellegzetességekkel. A klasszikus összehasonlító nyelvészetnek, a történeti hangtannak volt egy dogmája, amely szerint a nyelvekben „belső okokból” kifolyólag feltartóztathatatlan hangváltozások mennek végbe. Ezzel szemben Philipride, a nagy román nyelvész már régen bebizonyította, hogy valamely nyelv legállandóbb jellemzője éppen a hangállomány! Azt pedig hogy az írott alakok és a beszélt nyelvek között sok esetben olyan nagy az eltérés, az magyarázza, hogy egy-egy nép, ország művelődéstörténetében időnként más és más nyelvjárás kerül előtérbe; arról van szó tehát, hogy egyik nyelvjárás „feljön”, a másik visszamarad; ezt tükrözi az írott nyelv fejlődése, nem a nyelv egészének változását. (Erre sok példát hoz fel Kemény Ferenc is.)

A sumér nyelv felfedezésének éppen az a döntő jelentősége, hogy az emberiség legrégebbi írott nyelvemlékeinek az összehasonlítását teszi lehetővé mai szavakkal. S itt hiába érvelnek egyesek azzal, hogy ami a mai nyelvben így vagy úgy hangzik, az ötezer évvel ezelőtt egészen másképpen kellett hogy hangozzék. Nemcsak a magyar és sumér példák egybevetése bizonyít, ugyanis sumér szavak minden nyelvben vannak. A mezőt például a sumérok *agar*-nak hívták. Ettől azonban nemcsak a magyar *ugar*, a görög *agros*, *agro*-, hanem még az angol *accre* sem áll olyan messzire, amint a katedra-nyelvészek szerint állania kellene. Vagy a román *nenea* (bácsi) és a sumér *nin*, azaz úr között sem látszik az ötezeréves távolság a hangtani képből.

A vizsgálódások azonban abba az irányba mutatnak, hogy az ősi Sumér nyelve nemcsak Mezopotámiában, hanem Ó-Egyiptomban is ismert volt. És azt is ki lehet nyomozni, hogy úgyszólván a földkerekség valamennyi nyelve tartalmaz olyan elemeket, amelyeknek legrégebbi írott alakját a sumérok ékírásos szövegei hagyták ránk.

S itt eljutunk oda, ahova azok az elméletek, amelyek szerint a nyelvek közötti hasonlóságokat nem lehet rokonítási alapokon megmagyarázni. S végleg nem lehet mai történelmi képzeink alapján megoldani.

7. Ősnyelv-elméletek már az ókorban is voltak, a legrégebbiek közé tartozik a bibliai hagyomány, amely szerint Babel tornyának építése előtt egyetlen nyelven beszéltek az emberek. A középkori skolasztikusok úgy értelmezték, hogy ez a *héber* volt. Sayce angol assziriológus hívja fel a figyelmet, hogy ezt még a Biblia sem mondja. Sayce alapján ez a hagyomány így értelmezhető: a sémi és árja nyelvek betörése előtt a Termékeny Félhold övezetében (a Kaukázustól Egyiptomig) a sumérok nyelvét beszélték mindenütt. A XVIII. századtól a vallásos eredetű ősnyelv-elméletek mellett kezdenek szaporodni a spekulatívak, „deduktívák” is. Zsirai Miklós például szemére veti Révai Miklósnak, hogy ő is rudbeckianus volt, azaz hitt az eurázsiai nyelvek közös eredetében. E kérdést még mogoróhéjban sem tekinthetjük itt át, csak egy ősnyelv-elméletet említünk, amely a szemérológiai kutatásokkal szoros összefüggésben van, a Rawlinsonét.

Az ékírások első megfejtőinek egyike, bátyja angol nyelvű Hérodotosz-fordításának jegyzetírója, kutatásai során arra a feltevésre jut, hogy a történelem előtti időkben a Gangesztól a Földközi-tengerig, Kelet-Afrikától Belső-Ázsiáig egy „szkíta típusú” (turáni) nyelv volt elterjedve. Ez azonban szerinte nem fajhoz s nem etnikumhoz kötött nyelv, hanem olyan nyelvtípus, melynek a lényege, hogy agglutináló; s nem más, mint „nyelvfejlődési” fokozat, amelyből a többi nyelvcsalád kialakult. (Egyik-másik népcsoport azonban megrekedett az előző fokozatokon.) Ez a szemlélet végeredményben Müllerék nyelvfelosztásán alapul, s már a másik nagy sumérológus, Oppert bebizonyította, hogy tarthatatlan.

Rawlinson érdeme annyiból mégis megmarad, hogy a hérodotoszi kor nyelv-atlaszájának tisztázásával segített megérteni az ókori nagy népmozgásokat. Ennek alapján biztos, hogy az indoeurópai, a sémi, hámi és uráli, valamint altaji nyelvek érintkezése és egymásrahatása óriási felületen megy végbe időszámításunk előtt már a XXX—XXV. századtól kezdve. S ez lehetővé teszi annak az elfogadását, hogy sok olyan nyelvi kölcsönhatás, amelyet a középkor derekán tételeztek fel a mi nyelvünk vonatkozásában is, már évezredekkel azelőtt végbement.

Amikor Rawlinson kritikája során kiderült, hogy a nyelvi változások mögött, amelyek jeleit Rawlinson feltárta, a valóságban etnikai, népességbeli változások is végbementek, az ősnyelv-elméletek nagyon meginogtak, háttérbe szorultak, de nem

vesztek ki. Egyike a legérdekesebbeknek ezek között a magyar Velics Antal elmélete, aki szerint csak a kínai nyelv — azaz a nyelvcsaládok fejlődési fokozatán a legrégebbi helyen álló izoláló nyelv — segítségével rekonstruálható az „ősnyelv“.

8. Az ősnyelv-elméletek egyik kiindulópontja, hogy a hangoknak, illetve egyes hangzó-csoportoknak következetesen alkalmazott érzelmfestő, sőt jelentésjelölő színezete van. Velics Antal szerint például a három legősibb, következetesen használt hang: a *hwU* félelmetes, ijesztő, barátságatlan dolgok kifejezésére, a *hwI* kellemes, rokonszenves, intim dolgokra, a *hwA* pedig hatalmas, nagy, világos jelenségekre. Ezekből számtalan nyelv számtalan szavát vezeti le.

A magyar nyelvészetben e téren talán a legnagyobb úttörő Fogarasi János, aki 1832-ben írta *A magyar nyelv metafizikáját*, s Czuczor Gergely, akinek rendkívül tanulságos az R-ről mint szóhangról írt dolgozata. Kettejük elveit a későbbi Akadémiai Nagyszótár utószava is tartalmazza. Híres tanulmánya van e kérdéssről Vörösmartai Mihálynak is. (Humoros, hogy nemrégén Kiss Dénes, a *Kortárs* költő-munkatársa vitatható s tárgyi tévedéseken alapuló részei ellenére is igen éleselméjű fejtegetéseiben magát hiszi e kutatásmód úttörőjének!) Engel József nevű kutató e kérdésbe valósággal beleőrült — sajnos, mindenképp csak ennyit tud róla, munkássága csak rosszmájúan s tizenhatod kézen át terjedő példákban ismert. Ami azonban igen érdekes, a szovjet kaukázológus, Nyikolaj Jakovlevics Marr e delibábos hipotézise ismerete nélkül is hozzájuk roppant hasonló következtetésekre jutott, sok elvi részlet tekintetében. S valószínű, hogy még sok, egymásról nem tudó, hasonló feltevés létezik szerte a világon. Ha valamely nyelv régiségének kritériumául azt tesszük meg az ilyen elméletek alapján, hogy a nyelv, azaz az alapszókins hányad részét alkotják következetesen használt értelmezhető *etimonok**, feltűnő eredményeket kapunk. Míg az európai nyelvek általában öt-hat százalékot mutatnak fel, a latin talán 8-at, a sumér (amennyire ismerik) kilencet, a magyar 68%-ot!

C. Abel bécsi nyelvész e század elején a nyelv ősiségének mértékétől állapította meg azt, hogy mennyi benne az ellentétes jelentésű, de azonos hangalakra visszavezethető tő. Összehasonlítási adatokat ugyan nem ismerek, de a magyar nyelvben százával mutathatók ki az ilyen alakok (lásd erről tanulmányomat az *Utunk* 701. számában). Ugyanílyen archaikus jelleget bizonyító ismérv: a szavak megfordíthatósága, vagyis az, ha valamely szó visszafelé kiejtve, „olvasva“ azonos, vagy rokon értelmet hordoz (például: tűz = süt). Nyelvünkben bőven van ehhez hasonló. Ezek már azt sugallják, hogy a *magyar nyelv valóban „archaikus szellemű“*.

9. Vagyis: fel kell tételezni, hogy amennyiben létezett egy hajdani ősnyelv, egy ún. NOSTRATIC alapnyelv, rekonstrukciójához nyelvünk sok segítséget nyújthatna.

A magyar nyelv és számtalan nem rokon nyelv között számos megmagyarázatlanszóhasonlóság van. A nehézséget az okozza, hogy e hasonlóságok történeti érintkezéssel, másrészt mai művelődéstörténeti fogalmainkkal nem magyarázhatók, s olyan jellegzetesek, hogy mind véletlennek sem tekinthetők. Egyaránt kiterjednek élő és holt, közeli és nagyon messzi nyelvekre. Aki figyelmes szemmel olvas, és tanulmányoz más nyelveket, ebbe lépten-nyomon beleütközik. Még Hunfalvy sem tagadhatta le, hogy például a magyar *szem* (mint a *gabonaszem*, „mag“ s a „számolni“; „szemelni“) s a latin *semen*, orosz *semen*, német *Same*, „mag“ jelentésű, a német *sammeln* (összeszedni), *zusammen* „együtt“, latin *summa* között valami érthetetlen, de kiabáló összefüggés van. Az ilyen példákra tetszés szerint vadászhatunk akármeddig, de tisztázní csak akkor fogják a jelenségeket, amikor, mint ahogy Fogarasi ezt igényelte, minden nyelvet összehasonlítanak minden nyelvvel. S akkor majd kiderül, hogy mi a kapcsolat a magyar és latin *fiu*, vagy például a magyar *pulya*, a román *puju*, az angol *boy* és a penutian, azaz kaliforniai indián nyelvek *py*, *pyjty*-je s különböző altaji és uráli nyelvek *poj*, *pö*, *pi*-je között. Hogy lehet ez véletlen? Vagy az, hogy a híres „megszámláltattal“ Dániel könyvében így kezdődik: Mene (mennyi!) akárcsak az angol „hány“ kérdés „how many“-je.

Ma, a kibernetikus összehasonlító módszerek korában e vizsgálatok előbb-utóbb úgyis elkerülhetetlenek lesznek. Addig azonban nem szabad semmiféle elsiertetett következtetést levonnunk; egyetlen feladat létezhetik csak, szorgosan és becsületesen gyűjteni az adatokat. Lehet, a hiányzó láncszem csak ezután kerül felszínre!

10. Vannak azonban olyan tények, amelyek mindent összeküszálnak. Mert, mondjuk, elfogadjuk az ultracentrikusoknak azt az állítását (Magyar Adorján),

* *etimon* — valamely szó alapformája, őse, amelyből származik.

hogy a magyarok nem származhatnak a suméroktól, mert azok nem mások, mint a *Szemere* nevű őstörzsrünk, amely *kivándorolt* Mezopotámiába, eltörökösödött, majd kiirtották az asszírok, tehát irmagjuk sem maradt. (*Szemere* = ez azt jelentené, hogy *szem-érő*, azaz (gabona)szemérlelő, tehát földműves. Szemúr — az tulajdonképpen a nap, a világ szeme, a napisten ezért Számás. A földistennő Szemirat, azaz Szemele. A napisten szent növénye a *som* is, mert szintén szem alakú, akárcsak másik szent növénye, a datolya.) Viszont egyszerre csak előkerül egy jólismert gyerekdalocska, amiről a sumérul tudók bámulva állapítják meg, hogy sumérul van. Nem más ez, mint az „*Antanténusz, szőreketénusz, szőreke, tika-taka, alabala bambusz*”. Ugyanez a szöveg sumérul így hangzik: *anta Tenuz, szur raga Tenuz, szur raga, digi-daga, ala-bala Bambuz*. Értelme: „*Kelj föl Tenuz, szülj reg-(gel)t Tenuz, szülj reg(gel)t, degedj, dagadj, üssed-vágjad Bambuzt.*” (Bambuz a sötétség szelleme. Itt jegyzem meg, hogy más szerzők *Tenuz* helyett *Dunguzt* írnak; a *Tenuz* alakot, amely szerintem „nagy ós” jelentésű és azonos az „isten” szóval, én következtettem ki. Az én értelmezésem szerint nem *szülj*, hanem *szórj* reg-et, azaz fényt...) Persze, az egész szöveget meg lehetne magyarázni a magyar nyelvből is, de akkor érthetetlen lenne, hogy — miért nincs érthetően magyarul? Nyilván, olyan alakban került vissza, amikor már nem volt tökéletesen érthető, csak sejtelmesen ismerős. Ez vajon azt bizonyítaná, hogy a sumérok egy csoportja-töredéke mégiscsak „viszszakerült” a magyarsághoz? Ki tudja, mi van emögött? Egy biztos: az ilyen tényeket eltussolni nem lehet. Persze, ez a szöveg lehetne halandzsa, misztifikáció is; csak akkor az a kérdés, mikor költötték, hogy olyan egyetemesen elterjedt? Amikor még nem is lett volna értelme a hamisításnak, hiszen a sumérokról nem is tudott a világ.

Ki tudja, milyen hiányzó láncszem lappang egy-egy ilyen kiolvasóversben? **S** ki tudja, hol lappang a többi?

Tisztázódni e dolgok csakis akkor fognak, ha elfogulatlan kritikával nyúlunk hozzájuk.

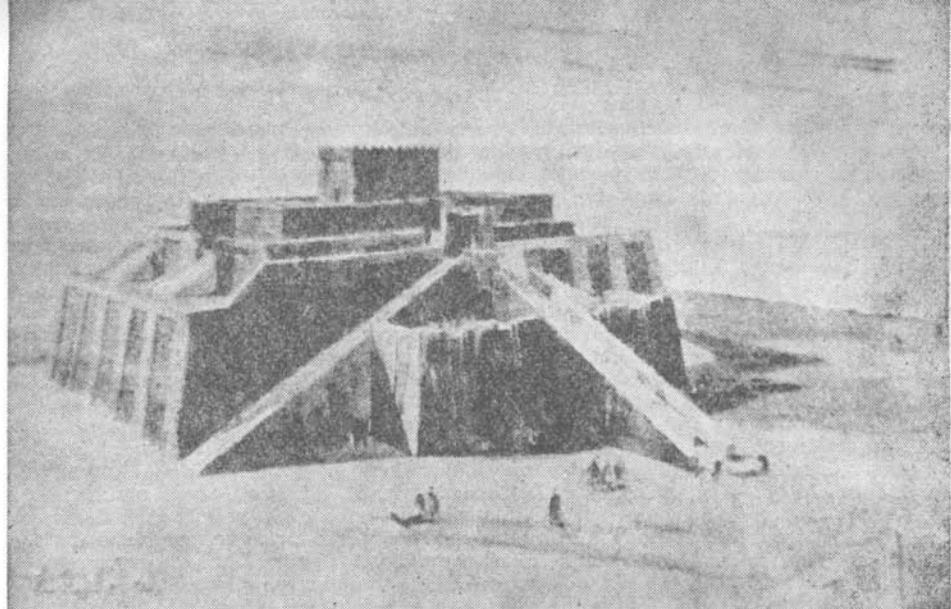
Szöcs István

A sumér-kutatás néhány kérdéséről

A régészek, az ókortörténészek és a nyelvészek időről időre felfigyelnek az asszirológia egyik újabb hajtásának, a sumerológianak eredményeire, vagyis egy több mint négyezer évvel ezelőtt élt kis nép történetének tanulmányozásában felmerült új problémákra; arra a gazdag anyagi és szellemi műveltségre, amely az ásó tudományának és a cseréptáblák ékíratos szövegeinek segítségével egyre ismertebb, és lehetővé teszi az osztálytársadalom első kialakulási folyamatának nyomkövetését, az ún. civilizáció megjelenésének, vagy egyes nyugati régészek kedvenc kifejezését használva, az első „városi forradalom” (*urban revolution*) lefolyásának tanulmányozását.

A sumér nép történeti múltjának kutatása egészen rendkívüli érdeklődést váltott ki a magyar őstörténészek és nyelvészek körében is, ami annak a századfordulón felmerült elméletnek tulajdonítható, mely szerint a magyar és a sumér nyelv között valamilyen közelebbi vagy távolabbi rokonság fedezhető fel. Az utóbbi évtizedben azután, különösen a külföldre szakadt történészek és nyelvészek, valóságos divattá tették a sumér rokonság kutatását, és olyan szellemi ragály kerítette hatalmukba őket, mely tudatos túlzásokhoz, hamisításokhoz, enyhén szólva, minden tudományos alapot nélkülöző elméletek, tételek kiagyalásához vezetett. A legtöbb ilyen divatos sumerológus módszere, a látszólagos különbségek ellenére, lényegében azonos. Bizonyos képzelt hasonlóságot valódinak fogadnak el, és azt elméletük kiindulási alapjának teszik meg, majd újabb látszatérvekkel bővítik, míg végül kikerekedik egy logikusnak tűnő elmélet, melyet azután megdönthetetlen igazságnak nyilvánítanak, megfélemezve arról, hogy az eredeti premisszák is csak feltételezettek voltak.

A nyugati világ minden részében, de különösen Észak- és Dél-Amerikában a szinte évenként megjelenő cikkek, tanulmányok és könyvek közül csupán Bobula Idának *A sumér—magyar rokonság kérdése* (Buenos Aires, 1961) és az egykori egye-

Helyreállított toronytemplom (ziggurat)

temi tanárnak, Baráth Tibornak *A magyar népek őstörténete* (Montreal, 1968) című könyveit említjük meg. Ez utóbbi egyébként példája a tudománytalan, a valóságtól elszakadt munkastílusnak. Benne a szerző annyira szabadon engedi csapongó képzeletét, hogy a hunokat, az ókori sumérokat, egyiptomiakat, kattikat mind magyaroknak tekinti; a Vörös-tenger környékét magyar nevekkal tüzdeli tele, és Habos Honnak nevezeti ősmagyarjaival, továbbá székel rovársíros magyar nyelvemlékeket talál a Nílus felső folyásánál, az Arab-félszigeten, Palesztinában, Kisázsiaiban, a Balkánon, Itáliában, Ukrajnában és a Kaspi-tó déli partvidékén. Hogy ez a csapongó fantázia a tudomány köntösét ölthesse magára, állításait „tudós” illusztrációkkal, a sumér és az egyiptomi szövegek magyar feloldásaival igyekszik igazolni, ami a naiv olvasó szemében tudományosnak hat, de aki a kérdést csak kevésbé is ismeri, megdöbben a felelőtlenségnek, a mitizálásnak ezen a gátlástalan megnyilvánulásán. Az ilyen tanulmányok és elméletek elkerülhetetlenül lerontják a komoly szándékú kutatómunka hitelét; nem kétséges, hogy e szerzők valamilyen szellemi mámorban szenvednek, melynek lélektani kórokozóit talán meg lehetne magyarázni, de ez most nem feladatunk.

A különböző rokonító elméletek elemzését és bírálatát a nyelvészekre bízuk, és a következőkben a sumér-kutatás rövid történeti áttekintését, problémáinak sokrétűségét, a sumérok eredetére és nyelvére vonatkozó elméleteket próbáljuk bemutatni.

A sumér-kutatás múltja és jelene

A sumérológia természeténél fogva két különböző, de egymással szorosan összefüggő és egymást kölcsönösen kiegészítő ágra oszlik. Az egyik az anyagi műveltség feltárásával, interpretálásával foglalkozik, és a régészet segítségével felszínre hozza a nép kulturális emlékeit, eltemetett településeit és városait. A másik inkább történeti és filológiai jellegű, és a régészeti feltárások során talált ékírásos táblák szövegeinek lemásolását, megfejtését, magyarázatát, tehát a szellemi műveltség tanulmányozását tartja főfeladatának. Ugyanis csak ritkán fordul elő, hogy a régész egyúttal filológus is legyen, vagy hogy a filológus alaposan értsen az anyagi műveltség feltárásának módszereihez. Bár e két kutatási ág külön utakon halad, mégis a történelmi múlt megbízható restaurálását csak a kettő eredményeinek felhasználásával és pontos összevetésével lehet elvégezni.

A sumérológia fiatal tudomány, alig egy évszázaddal ezelőtt még senki sem hallott a sumérokról. Földjük, melyet a biblia Sinear néven említ, ismeretlen földrajzi fogalomnak számított, és a mezopotámiai kultúra alapvetését, ragyogó ered-

ményeit először az asszíroknak, majd a babilóniaiaknak, általában a sémi népeknek tulajdonították. Ma az összes ókori keleti nép közül a sumérok kultúráját, társadalmi rendszerét, politikai szervezetét, szokásait, királyait, városait, építészetét, irodalmát, tudományát ismeri legjobban a szakkutatás.

A múlt század folyamán megindult régészeti ásatások a gazdag anyagi kultúra mellett nagy mennyiségű ékirásos agyagtábláskát hoztak felszínre. Ezeknek történeti jelentőségét kezdetben nem ismerték fel. Csak miután a német Grotefend és az angol Rawlinson, sok más tudós közreműködésével, megfejtette az ékirást, a tudományos kutatás időrendben visszafelé haladva, az asszírokon, babilóniaiakon át arra a megdönthetetlen következtetésre jutott, hogy az addig asszír-babilóniaiak tartott írásnak és műveltségnek megalapítói és hordozói között az első helyet a sumérok foglalják el.

A régészeti kutatásokkal párhuzamosan haladt az ékirásos szövegek tanulmányozása. A legnagyobb orientalisták, mint a német M. Oppert, Schrader, Delitsch és az angol Sayce, újabb és újabb szövegek megfejtésével gazdagították a mezopotámiai népek műveltségéről és nyelvéről szóló ismereteinket.

A korábbi kutatások és részlettanulmányok eredményeit végül századunk első évtizedében az angol Leonard King *A History of Sumer and Akkad* című vastok kötetében foglalta össze. Művének megjelenése új ösztönzést adott a sumér nyelv és kultúra tanulmányozásának. Józan, megfontolt ítélete pedig véglegesen eldöntötte a sumérok és a sémiak kapcsolatának vitáját. A századfordulón a nyugati asszirológusok műveiben merült fel a magyar—sumér, illetve a sumér és az ural-altaji nyelvek rokonítása, amelynek széles visszhangja azután Ferenczy Gyula, Somogyi Ede, Galgóczy János, majd a tudós kolozsvári professzor, Varga Zsigmond cikkeiben és tanulmányaiban nyilatkozott meg.

A két világháború között a sumér föld régészeti feltárása korszerűbb módszerekkel folytatódott, és különösen az angolok értek el meglepő eredményeket. Leonard Woolley feltárta Ur városát, és az erről írt munkái új megvilágításba helyezték az egész sumér kérdést. A leletek interpretálásában egyrészt a sumér ún. királylistákat, másrészt a bibliai elbeszéléseket igyekezett igazolni, és történetében két, a vízőn előtti és utáni korszakot különböztet meg. Elméletét e források mellett arra a vastag, több mint öt méteres iszaprétegre alapította, amely Ur első, legrégebbi művelődési rétegét elválasztja a másodiktól. Tévedését a nálunk is jól ismert és az első világháború előtt ásató angol Gordon Child, századunk egyik legnagyobb régésze hozta helyre.

A második világháború után a sumérológia központja bizonyos mértékben az Egyesült Államokba tevődött át. A chicagói és a philadelphiai egyetemek újabb ásatásokat kezdeményeztek Nippurban, melyeknek során számtalan ékirásos agyagtáblácska került ismét napfényre.

A régészeti ásatásokkal párhuzamosan folytatódott, bár a munka természeténél fogva lassúbb ütemben, az ékirásos szövegek megfejtése. Ezirányú tudományos tevékenységével a francia François Thureau-Dangin, a Vatikán lexikográfusa ért el kiváló eredményeket, Anton Deimel *Sumerisches Lexicon* címen monumentális szótárt állított össze, Edward Chiera pedig a sumér irodalom alapos tanulmányozását tekintette életcéljának. A szövegek jelenlegi átírói és megfejtői között az amerikai Samuel Noah Kramer philadelphiai és Thorhild Jacobsen chicagói tudósok járnak az élen, gazdag munkásságuk szakkörökben már világszerte ismert.

A kétségbevonhatatlan eredmények ellenére a ránk maradt szövegek feldolgozása alig jutott túl a kezdeten. Több tíz- és tizezer ékiratos tábla hibátlan lemásolása, átírása, megfejtése, lefordítása még a jövő feladata, mint ahogyan ezután kell elvégezni a korábban lefordított szövegek ellenőrzését és kijavítását. Amint Kramer megvallja, a sumérológusok fiatalabb nemzedékei az előttük járók útmutatásai szerint haladnak, de tanítóik eredményeit az új felfedezések tükrében kénytelenek felülvizsgálni, mert a táblák átírásába és olvasásába elkerülhetetlenül sok hiba csúszott be, s a köznap, valamint az irodalmi szövegek megfejtése gyakran pusztá találgatás. Noha máris több szótár áll rendelkezésünkre, a sumér nyelv szókincsének megbízható ismerete mégis csak akkor valósítható meg, amikor a londoni British Museumban, a konstantinápolyi, az ankarai, az amerikai és más múzeumokban ezerszámra heverő ékiratos szövegeket sikerül olyan tudományos alaposan és apparátussal kiadni, mint például a középkori okleveleket és más jellegű történeti forrásokat.

A régészeti és a filológiai kutatások ma már minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy a sumérok már a rézkorban egy egészen rendkívüli műveltség alapjait vetették meg, és Mezopotámiában ők voltak az első városalapítók. Az i.e. IV. évezred kezdetétől a II. évezred kezdetéig, vagyis mintegy kétezer éven át a Közel-Kelet anyagi és szellemi műveltségének lerakásában ugyanaz volt a szerepük, mint a görögöké és a rómaiaké az európai műveltség alapjainak megvetésében.

Mezopotámia déli része, a sumérok későbbi hazája, csak a csiszolt kőkorbán népesült be. Ekkor a mocsarak lecsapolásával bővített, gazdagon termő szigetekké kedvező életfeltételeket biztosítottak az első megtelepülőeknek. A folyók áradásait fokozatosan gátak közé szorították, és kiépítették az első öntöző- és csatornahálózatot. Az így nyert gazdag termőtalaj bőséges termést nyújtott, amelyről a legrégebb feljegyzések is megjegyzik, hogy az elvetett mag százszorosával volt egyenlő. A termelőeszközök készítéséhez, a tartós építkezéshez szükséges anyagok, a kő, a fa, a különböző ércek hiányoztak ugyan, de a folyók, a szintelenül bővülő csatornarendszer jól járható víziutakul szolgáltak, és lehetővé tették a természeti kincsekben gazdag távoli területekkel folytatott kereskedelem gyors fellendülését.

Nincs itt helyünk részletesen ismertetni a gazdasági, társadalmi és kulturális élet gyors átalakulását, megelégszünk a régészet eredményeinek rövid összegezésével. A leletek minden kétséget kizáróan azt bizonyítják, hogy Dél-Mezopotámia első telepesei nem a sumérok, hanem valószínűleg a jaffetita csoporthoz tartozó törzsek voltak, akik Childe szerint ugyanazon a fejlődési szinten éltek, mint a rézkorszak többi európai és ázsiai törzsei. A korai települések idejében és a fejlődés első szakaszában a régészet három nagy művelődési réteget, időrendi korszakot különböztet meg.

Az első, az ún. *el-obeidi*, mely nevét az egykori sumér város, Ur közelében fekvő el-Obeid (vagy al-Ubaid) nevű arab falutól kapta, melynek területén az e korszakból származó leletek először kerültek napfényre. E műveltség jellegzetes vonásai később nemcsak Mezopotámia déli, hanem középső területén is felbukkantak, továbbá az Eufrátesz mentén fel Mari-ig és a Dyalának a Tigrisbe való beömléséig, vagyis a mai Bagdad vidékéig. Az el-obeidi műveltség hordozói eredetileg a mocsarakból kiemelkedő szigetekre telepedtek meg, majd közös munkával újabb területeket tettek lakhatóvá, és lefektették az öntözőhálózat alapjait. Kunyhókat kákából, nádból és sártéglából építették, de isteneik számára szentélyeket is emeltek. Nemzetségekben éltek, főfoglalkozásuk az állattenyésztés, valamint a kezdetleges eszközökkel végzett földművelés volt. E korszak második szakaszában újabb csoportok települtek meg, amit régészetileg az agyagműveltségben mutatkozó stílusváltozás, az első gépnek, a fazekaskorongnak megjelenése és bizonyos jellegzetes bélyegzők feltűnése árul el. E csoportokat Gordon Childe alapján protosuméroknak nevezzük.

A második korszakot legjellegzetesebb előfordulási helyéről a régészet *uruki* (vagy *erechi*) műveltségként tartja számon. Dél-Mezopotámia lakói ekkor már minden kétséget kizáróan gyakran egymás mellett vagy éppen együttlakó sumérok és akkad-sémiek voltak. Jellemző e periódusra a fazekaskorong általános elterjedése, a monumentális templomok (zigguratok) építése, a mintegy 1500 jelből álló archaikus írásrendszer és a termelőerők nagyfokú fejlődése. Mindez lehetővé tette, hogy az egykori szerény falusi települések városi formát öltsenek, amiért ezt a korszakot a polgári történések a „városi forradalom” kezdetének tekintik. A nemzeti egyenlőségen alapuló termelés fokozatosan felbomlott, és mindinkább kidomborodott a társadalom osztályjellege.

A harmadik periódus nevét Kis város közelében fekvő arab településtől, *Dzsemdet-Naszr*-tól kapta. A mocsarak további lecsapolásával megnövekedtek a művelhető területek, és rövidesen a szomszédos hegyi törzsek is sumér hatalom alá kerültek. A földművelés, a fémművelés és a kézművelés fejlődése kiszélesítette a munkamegosztást, és a kereskedelmi kapcsolatokat nemcsak a szomszédos, hanem az igen távoli területekre, Indiára, Egyiptomra s talán közvetve a Balkán-félszigetre, sőt hazánk területére is kiterjesztette.

E három nagy műveltség abszolút korának meghatározása körül folyó vita

még nem zárult le. Mégis ma már kialakult bizonyos egységes vélemény, mely szerint az el-obeidi kor az i.e. IV. évezredet öleli fel, és annak végéig tart. Ekkor a szerény falusi településekből létrejönnek az egymás ellen harcoló közigazgatási központok, a későbbi városállamok magvai: Nippur, Ur, Lagas, Larsa, Umma és mások. Az uruki korszakot i.e. 3000-tól 2800-ig, a Dzsenedet-Naszr-it pedig 2800-tól 2600-ig szokták számítani. Ezt követően Nippur rövid hegemóniáját az első (2500—2400) és a második uri dinasztia kora váltja föl. A második dinasztia idején a sumér hatalom aláhanyatlík, és a vezető szerepet az akkád-sémiek veszik át (2350—2150). Ezután Mezopotámia déli részét egy még kevésbé ismert népcsoport, a guttik hódítják meg, majd elűzésük után Ur városa, a harmadik dinasztia uralodása alatt (2065—1955) ismét egyesíti a sumérlakta területeket. Ekkor következik be a sumér kultúra utolsó nagy reneszánsza, fejlődésének csúcspontja.

A harmadik dinasztia bukása után a sumér politikai hatalom hirtelen letűnt a történelem színpadáról. Nyilvánvaló, ez nem jelentette a sumér nép azonnali megszűnését. Valószínűleg a sumér papság és arisztokrácia szerepét a sémiak vették át, maga a nép névtelenségben még évszázadokig tovább élhetett, míg fokozatosan asszimilálódott az új hullámok bevándorlásával megnövekedett sémi lakossághoz. A felvázolt, csaknem kétezer évre terjedő időszakban a sumér városok szüntelen harcot vívtak egymással a hegemoniáért, melynek során a vezető szerepet váltakozva Ur, Lagas, Umma és Uruk játszotta. A városállamok politikai története, gazdasági és társadalmi rendszere ma már jól ismert, sőt uralkodóinak neve és uralkodási éve is megközelítő pontossággal megállapítható.

A sumér nép eredete

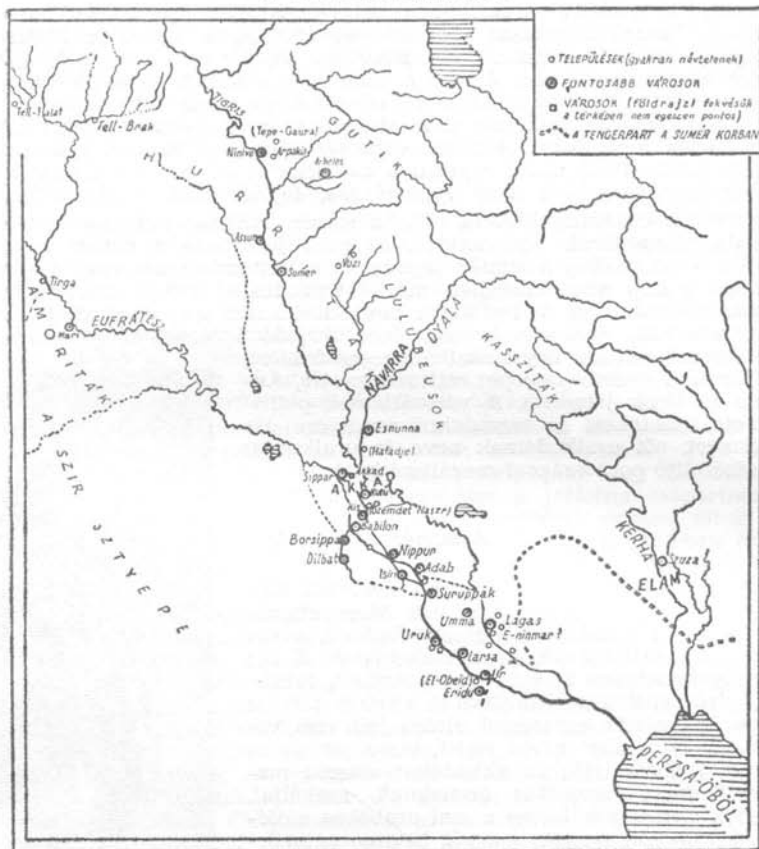
A sumér elnevezés az akkád-sémi nyelvből kölcsönzött szó. Az akkádok így nevezték Mezopotámia déli részét, melyet suméruul Kenginek, földnek, a sumérok földjének, otthonának, hazájának hívtak. E két népcsoport évszázadokon át élt egymás mellett, és különösen az első uri dinasztitól kezdve a szobrok és az ábrázolások feltűntetik egymástól eltérő jellemző vonásaikat is. A sumérokat rövid fejjel, kerek arccal és ferde szemmel ábrázolják, az akkádokat viszont magas termetűeknek, hosszúkás arcúaknak, szakállal, hosszú hajjal, úgyhogy különlegesen a mai arabokra emlékeztetnek. A sumérok viselete a görög *kaunakész* (szörme, bunda) szóban fennmaradt ún. *gu-en-na* volt. Ez gyapjúból készült, egymáshoz varrt 3—10 csikból álló durva szövet volt, mely vagy hosszú tunikához hasonlóan takarta be a testet, de a jobb vállat és kezét fedetlenül hagyta, vagy szoknyaszerűen a derékra csavarták. Fejviseletük turbánhoz vagy lapos sisakhoz hasonlított, s az előkelők és az istenek esetében tollakkal, szarvakkal díszítették. Mindezek a külső mozzanatok fontos érvekül szolgáltak a sumérok eredetére vonatkozó különböző elméletekben.

Eredetük kérdése először az ún. pánbabiloni elmélet kapcsán merült el. A múlt század végén több assziológus, közöttük Schrader, Gunkel és Delitzsch azt állította, hogy az emberi civilizációnak egyetlen ősi bölcsője volt, Babilónia, ahova visszanyúl az egyetlen kultúra valamennyi gyökere. Ez a túlzó elmélet nem hagyhatta válasz nélkül azt a logikusan felmerült kérdést, hogy kik voltak a babiloni műveltségnek létrehozói, a sémiak vagy a sumérok. A vita során a francia Halévy addig ment, hogy a sumérok-

Előkelő nő ékszerei és hajdíszje az uri stroból

MEZOPOTÁMIA az i.e. IV–III. évezredben

nak még a pusztaság létét is kétségbe vonta, és azt állította, hogy a sumér nép sohasem élt, maga a szó csupán egy társadalmi kategóriát, a sémita társadalomnak egyik rétegét, a papságot jelöli, és a sumér nyelv a babiloni papságtól használt titkos, mesterséges nyelv volt csupán.

Kétségtelen, a sumér nyelv, akárcsak a középkorban a latin, a nép megszűnése után is sokáig fennmaradt mint a papság, a vallás nyelve. Ez azonban nem bizonyítéka annak, hogy egyáltalán nem is létezett volna. Halévy elméletét a tények, a régészeti felfedezések, az agyagtáblák szövegeinek megszóllatása véglegesen megdöntötték.

A nyelvemlékek tanulmányozásából azután kiderült, hogy az i.e. VI. évezredbe visszanyúló korszakban Dél-Mezopotámia területén három nyelvi csoport jelenléte állapítható meg: a főként helynevekben fennmaradt *jaffetita*, a *sémita* és az uralkodó szerepet betöltő *sumér*. Felmerült a kérdés, honnan jöttek e nyelveket beszélő csoportok. Ma a jaffetitákat őslakóknak, a sumérok előtti lakoságnak tekintik. A sémieket, mint később annyi rokoncsoport, az arab félszigetről rajzolták ki. Ami a sumérokra illeti, először King vette észre, hogy a toronytemplomok (ziggurátok) lényegében a hegyek sematikus utánzásai, továbbá, hogy a korai sumér vallásban gyakran szerepel a hegy istene, a hegy és a kos kultusza. Mindebből arra az elfogadható következtetésre jutott, hogy e nép eredetileg hegyes vidéken lakott. Most már annak a kérdésnek megválaszolása volt hátra, honnan, milyen

hegyes vidékről indultak el későbbi hazájuk felé a sumérok. Mivel az Iráni-fennsík délnyugati hegyes területén, az egykori Elámban, olyan anyagi kultúra került napfényre (Szuza I.), amely sok hasonlóságot mutat a dél-mezopotámiai egykorú műveltségekkel, természetesen öltött fel az a gondolat, hogy itt lehetett a sumérok korábbi hazája. A részletes elemzés fényében ez a feltevés alaptalannak bizonyult.

Bizonyos szembeötlő analógiák, mint például a téglá használata, az agyagművesség díszítő motívumai, a pecsétek formái, a piktografikus stílus arra készítettek a régészeket, hogy két különböző irányban keressék a sumérok korábbi hazáját. Az egyik a Szovjetunió déli része, Kubán területe és a Kaukázus északi lejtője. Errefelé utal az a tény, hogy a sumérok antropológiailag az ún. *Homo Alpinushoz* tartoznak, vagyis a Kaukázus, Anatólia és Irán hegyvidékét meg fennsíkjait benépesítő alacsonytermetű, barna, brachycephal típust képviselik. E típus eredeti hazája Közép-Ázsia, és valószínűleg innen először a mai Örményország területére hatolt be, ahol megismerkedett a fejlett kézművességgel, majd különböző csoportokban benépesítette a Fekete-tengertől az Indusig terjedő területet.

Egy másik, a legújabb indiai régészeti ásatások fényében keletkezett elmélet, az ősi dravida, a Mohendzso-Daro-i és a harappai, valamint a sumér műveltség közötti analógiákra (gyöngyök, tengeri kagylók, a megszelídített állatok indiai típusa) hivatkozva feltételezi, hogy a sumérok az indiai Pendzsáb vidékéről szárazon és tengeren érkeztek új hazájukba. Ez az elmélet szívesen hivatkozik Diodorus Siculus egyik elbeszélésére, mely szerint a déli területek lakóit tengeren érkező emberek tanították meg a földművelésre.

Ha egyelőre a sumérok eredeti hazáját meghatározni még nem is tudjuk, a kérdés végleges megoldását már a közeljövőben elősegíthetik a Közép-Ázsiában, Kisázsia keleti felében, a Kaspi-tótól délre fekvő hegyes vidékeken, az Iráni fennsíkon, valamint Indiában folyó nagyméretű régészeti ásatások.

Az eredet kérdésénél is vitatottabb a sumér nyelv hovatarozásának problémája. Ha kezdetben — amint erre rámutattunk — valamilyen sémi változatnak vagy éppen mesterséges, titkos nyelvnek tekintették, ma már önálló, a sémitől független nényelvnek tartják, és hovatarozásáról számos, gyakran egymásnak ellentmondó, rokonító elmélet keletkezett. Sok kutató elfogadja, hogy a sumér agglutináló nyelv, de óvakodik azt bármilyen nyelvcsaládba besorolni.

A kérdés megoldása a keleti nyelvek és az összehasonlító nyelvtudomány szakembereire vár. Az eddigi elméleteket a következőkben foglalhatjuk össze.

A sumér és az egyiptomi műveltségben felismerhető közös elemek egyes kutatókat arra készítettek, hogy a sumér nyelvet a hamita nyelvcsaládba sorolják, ahova az egyiptomi is tartozik. Ám a műveltség közös jegei nem a népi vagy a nyelvi rokonságból származnak, hanem — amint az összehasonlító régészet máris megállapította — abból a hatásból, amelyet a korai sumér műveltség gyakorolt Egyiptomra. Baráth Tibor részben erre az elméletre épített, amikor azt a merész megállapítást tette, hogy akárcsak a sumér, az egyiptomi nyelv is magyar.

A nyugati történészek mindegyre visszatérnek ahhoz a próbát ki nem álló feltevéshez, hogy a sumér az indoeurópai nyelvcsalád egyik legrégebbi nyelve.

Már a századfordulón felmerült a sumér és az urál-altaji nyelvek közötti rokonság lehetősége. Először Oppert és Lenorman próbálkozott meg ennek bizonyításával, s azóta ez a feltevés újabb formákkal és érvekkel mindegyre felbukkan, bár tudományos igazolását megnehezíti az uráli és az altaji nyelvek kapcsolatának még mindig nem tisztázott helyzete. A nyelvészek ugyanis nem értenek egyet abban, hogy az uráli és az altaji nyelvek közös vagy külön családot alkotnak-e. Az uráli nyelveket két ágra osztják: finnugorra (ugor, permi és finn csoporttal) és szamojédre (öt alcsoporttal). Az altajihoz a török, a mongol, a mandzsui, a japán és a koreai nyelveket sorolják. A sumérokat e nyelvcsaládok valamennyi ágával rokonították, de leggyakrabban a törökkel. Elegendő, ha itt a neves szovjet régésznek, Sz. P. Tolsztovnak főként F. Hommelre alapozott megállapítását idézzük: „Végül Alsó-Mezopotámia sumír civilizációjának megteremtői is megőrizték nyelvükben a távoli, keleti kapcsolatok emlékeit, és a sumír nyelv mind szókészletében, mind pedig alaklatában az altaji csoport nyelveivel, különösen a török nyelvekkel való egyezés világos jeleit mutatja. (Sumír: dingir=isten, török: tengri=isten, ég; szumír: Ai=Hold istene, török: Aj=hold, hónap; szumír: dag=kő, török: das=kő, dag=hegy; szumír: gus, gun=három, tíz; török: ucs, un=ugyanazon jelentéssel“. (Az ősi Chozem, Budapest, 1950).

A sumérnak az urál-altaji nyelvekkel feltételezett rokonsága vezetett a magyar és a sumér kapcsolatának vizsgálatához. Erre ösztönzést nemegyszer hírneves

assziológusok és történészek „elszólásai” adtak. Így például a sumér kutatás egyik szaktekintélye, King a következő megállapítást tette: „A babiloni kultúra eredetét egy olyan fajnak köszönheti, amelynek nyelvtípusa a finnéhez, a magyaréhoz vagy a japánéhoz volt hasonló.”

Tudományos szempontból nem tekinthető kizártnak a sumér, valamint az uráli és altaji népek között a távoli múltban fennálló földrajzi és nyelvi kapcsolatok lehetősége, és ennek kutatása tudományos szinten egyenesen szükséges. De tudományatlannak és elfogadhatatlannak, sőt ártalmasnak tartjuk az olyan megállapításokat, amelyenekre Baráth Tibor jut vaskos könyve eredményeinek summázásaként: „A Régi Keleten a történelem hajnalától kezdve a Kr.e. XIII. század közepéig magyar nyelvű népek vitték a főszerepet, akik magukat sokféle néven nevezték, de valamennyien az uri árja népek családjához tartoztak...”

A sumér kultúra expanziója

Leonard Woolley századunk harmadik évtizedében Ur feltárásával új fejezetekkel gazdagította korábbi ismereteinket, és különösen a királysírok felfedése járult hozzá a sumérok szokásainak, vallási hiedelmeinek és társadalmi szerkezetének rekonstruálásához. Az egyik, Woolley szerint a „vízözön előtti” korból származó sír bejáratánál rézsísakok, kezükben rézkopjákat tartó örök csontvázaik voltak. A bejáratnál szemben két szekéren, amelyekbe ökrök voltak fogva, a túlvilágra utazó halottak ültek. A fejedelem kilenc ágyasa között pihent, akiknek fejét drága arany diadémok és ékszerek díszítették. Vele együtt temették el hatvan rabszolgáját és rabszolgánóját. Egy másik sírban Sub-ad királynő és kísérete nyugodott. Nevét a mellette talált — a korai sírokban gyakori — pecséthenger árulja el. Fején díszes aranykoszorú, nyakán számtalan ékszer; mellette aranypártás szolgálói pihentek. Megtalálták lantját és tíz arany oroszlánfővel díszített szánkóját.

Az anyagi kultúra, a régészeti és az írásos források alapján megrajzolható a sumér birodalom gazdasági és társadalmi szerkezete, a rabszolgák, a közösségekben élő földművesek, a kereskedők és a papok helyzete. A sumérológusok kitartó munkájának eredményeként ma már többet tudunk e nép nevelési módszereiről, diplomáciájáról, történeti felfogásáról, igazságszolgáltatásáról, kozmológiájáról, könyvtáiról. Kiderült, amint azt Kramer megállapítja, hogy a mezopotámiai irodalom és jog nagy alkotásai, melyeket főként az asszír, babiloni, akkád forrásokból ismertünk, eredeti formájában a sumérokig nyúlnak vissza.

A sumérológia másik jelentős eredménye az írásbeliség fejlődési szakaszainak meghatározása, vagyis a sumér epigráfia és paleográfia egymást követő periódusainak tisztázása, aminek jelentősége, ha számba vesszük, hogy a Földközi-tenger keleti partja mentén az ékírás szinte minden népnél megtalálható, alig túlozható el. A sumér régészet és írásbeliség tanulmányozása új perspektívába helyezte az ókori keleti népek, országok és műveltségek kapcsolatainak történetét. Ennek során új tudományág született, az összehasonlító régészet, amelynek jeles képviselője Gordon Childe volt. Jelentős művében, a *New Light in the Most Ancient East-ben* (Új fény a legrégebb Keleten) a Nilus-menti, a folyamközi és az Indus-völgyi műveltségek korai kapcsolatait mutatja be. Kiderül, hogy a sumér kultúra már első fázisaiban nagy hatással volt nemcsak a szomszédos területekre, hanem a távoli Egyiptomra, Kisázsziára, az Iráni fennsíkra és a fejlett indiai kultúrákra.

Ennek a művelődési kisugárzásnak a története az elmúlt évtizedben új fejezettel gazdagodott, mert bebizonyosodott, hogy hatása a Balkán-félszigeten keresztül eljutott hazánk területéig. Először Erdély neves régésze, Torma Zsófia a tordosi agygművészeti termékek jeleiről kockáztatja meg az akkor merésznek tűnő állítást, hogy bennük a mezopotámiai hatás ismerhető föl. E kérdésben levelezést folytatott az angol assziológussal, Sayce-szel. Feltételezéseit azonban a tudományos kutatás naivnak és alaptalannak tartotta egészen a hatvanas évek elejéig, mikor a jeles fiatal kolozsvári régész, Nicolae Vlassa, Tatárlakán mezopotámiai jellegű írásos cseréptáblákra bukkant. A táblácskák közlése világszerte nagy érdeklődést keltett, és jelentőségüket külföldön is számos cikk és tanulmány méltatta. A tordosi anyagnak és Torma Zsófia gyűjteményének átvizsgálása során több olyan lelet került felszínre (többek között egy agyagkorong, két kultikus edénytöredék), amelyek — ahogyan ezt Vlassa megállapítja — a mezopotámiai összefüggés és hatás tagadhatatlan bizonyítékai, és korban szinte valamennyi a Dzsemdet-Naszr-i műveltség késői szakaszára tehető (i.e. 2600 körül).

Bodor András